

Bijdrage voor het Symposium over Cees den Heijer

In de 70er jaren van de vorige eeuw studeerde ik theologie aan de Theologische Hogeschool in Kampen.

Ik was die studie vooral begonnen om meer te leren over Jodendom en Christendom.

Veel colleges en boeken die wij moesten bestuderen heb ik ervaren als teleurstellend.

De Bijbelse vakken werden sterk gedomineerd door de historische kritiek.

En de hele Hogeschool had in vrijwel alle vakken vooral zicht op Duitstalige theologen.

Zo ook in de colleges Nieuwe Testament.

Vooraf het werk van Rudolf Bultmann werd onderwezen.

Hij verklaarde in zijn commentaar op het Johannesevangelie dat je het Griekse woord 'LOGOS', waar het evangelie mee opent niet kunt verklaren vanuit de Joodse traditie.

Volgens Bultmann kom je er niet met het Oude Testament.

Daar is Gods Woord altijd historisch bepaald.

Tegen Abraham klinkt het Woord anders dan tegen Mozes.

Bij Johannes daarentegen is de LOGOS eeuwig.

Bovendien gaat het in het Oude Testament volgens Bultmann alleen over God en zijn volk.

Terwijl het in het Johannesevangelie gaat over het Woord en de Wereld.

Je moet dus niet bij de Joden zijn om te begrijpen wat Johannes bedoeld met LOGOS.

Jammer dat Bultmann niets wilde weten van de rijkdom van het Hebreeuwse begrip Dabar.

Nu was Bultmann geen Nazi, maar hij schreef dit commentaar nota bene in 1941.

En hij droeg zijn commentaar wel op aan zijn alte Marburger Freunde,

waaronder de filosoof Martin Heidegger, die openlijk lid was van de NSDAP.

En die ook een ruim podium kreeg aan de Theologische Hogeschool in Kampen.

En alom geprezen werd het grote werk van een andere Duitse Nieuw Testamenticus, Gerhard Kittel: zijn monumentale Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament.

Maar niemand vertelde dat Kittel lid was van de NSDAP van Adolf Hitler.

Lang heb ik die verwantschap met de Nazi's en het Nazistische denken niet geweten.

Wat ik wel merkte was dat ik me niet thuis voelde in hun denken en met hun niet aflatende anti-Joodse polemiek.

De lessen van Cees den Heijer waren dan ook een verademing voor mij.

Natuurlijk besteedde hij ook aandacht aan de historisch kritische exegese.

Maar daarnaast introduceerde hij ook gaandeweg en heel voorzichtig de joodse visies op Jezus.

Hij vertelde over het werk van de joodse geleerde Joseph Klausner.

In 1922 al schreef die in Jeruzalem een boek over Jezus van Nazareth.

En Klausner schreef met groot respect over Jezus

en gaf hem een volwaardige plaats in de joodse geschiedenis.

Ook kwamen de namen van Pinchas Lapide, David Flusser en Shalom Ben Chorin ter sprake.

Allemaal joodse mannen die zich bezig hielden met de studie van het Nieuwe Testament.

Voor mij werd dit een openbaring.

Er groeide dankzij de colleges van Cees over deze joodse nieuwtestamentische geleerden

langzaam een heel ander beeld in mij van wie Jezus was en wat hij de mensen leerde.

Ik wil daar graag een paar voorbeelden van geven.

Het eerste heeft betrekking op Jezus als wonderdoener en genezer.

De rabbijnse literatuur vertelt dat Jezus zeker niet de enige mens was met bijzondere gaven.

In de Talmoed kom je vier mensen tegen met bijzondere gaven,

die leefden in de periode voor de verwoesting van de tweede tempel.

En saillant detail: twee van hen waren Galileeërs.

In het traktaat Ta'aniet vind je het verhaal van Abba Chilkia en zijn vrouw.

Abba Chilkia en zijn vrouw leefden aan het einde van de eerste eeuw van onze jaartelling in Israël.

Dat was een moeilijke en zware periode van verdrukking door de Romeinen.

De teksten tekenen hen beiden als twee rechtvaardigen.

Vrome, bescheiden mensen met bijzondere krachten.

Duidelijk is in alles dat zij anders zijn dan de anderen.

Wanneer de wereld regen nodig had,

zonden de rabbijnen aan Abba Chilkia een verzoek tot God te bidden om compassie

en dan begon het te regenen.

Maar dat ging niet zonder zijn vrouw.

Het verhaal vertelt dat terwijl beiden bidden op een verschillende hoek van het dak van hun huis,

dat de wolken kwamen aandrijven aan haar kant.

Meer nog dan haar man bezat zij blijkbaar bijzondere gaven, waarmee ze de natuur kon beïnvloeden.

Zo'n verhaal plaatst een aantal verhalen uit de evangeliën over Jezus,

bijvoorbeeld dat bekende verhaal wanneer hij bij een storm op zee de wind tot stilstand brengt,

in een veel breder perspectief.

De tweede Galileeër die genoemd wordt is rabbi Chanina ben Dosa, die een generatie na Jezus leefde.

Hij was beroemd vanwege zijn wonderbaarlijke genezingen, die genoemd worden in de Misjna.

Hij geneest o.a. de zoon van de beroemde rabbi Jochanan ben Zakkai door zijn gebed.

In het Talmoedtraktaat Ta'aniet zegt een stem uit de hemel over hem, ik citeer:

'De hele wereld zal gevoed worden vanwege mijn zoon Chanina'.....

Dit taalgebruik waarin een hemelse stem spreekt over '**mijn zoon**' vinden we ook in de evangeliën.

Denk daarbij aan het verhaal over de doop van Jezus in de Jordaan.

Daarbij spreekt een stem uit de hemel deze woorden:

'Dit is mijn geliefde zoon'.

Het drukt zowel in de Talmoed als in het evangelie uit,

dat deze persoon dichter bij God staat dan andere mensen.

Deze teksten helpen dus om beter te begrijpen,

dat je van dit soort uitspraken in de Bijbel over '**mijn zoon**' geen dogma's moet maken.

Door dit soort teksten ontstaat een veel beter beeld van Jezus.

En ook van wat er over hem gezegd wordt en van wat hij deed en leerde.

Overigens vind je ook in Tenach hetzelfde beeld voor heel het volk Israël.

In Hosea 11 vers 1 staat:

Toen Israël een kind was, heb ik het liefgehad, en uit Egypte heb ik mijn zoon geroepen.

Een tweede punt wat Cees voortdurend benadrukte is de positie van Jezus in het Jodendom van zijn dagen.

Met name de verhouding tot de Farizeeën lijkt zeer problematisch.

Dat is lastig, want de Farizeeën zijn in zekere zin de voorlopers van de rabbijnen.

En dus zou de hele polemiek met hen een beeld geven van de verwijdering tussen kerk en synagoge.

De Farizeeën zijn dankzij de evangeliën spreekwoordelijk geworden voor schijnheiligen en huichelaars.

Je vindt dat echt terug in de Dikke van Dale.

Wie Mattheus 23 leest hoort bijv. een voortdurend 'wee-geroep' over de Schriftgeleerden de Farizeeën.

En niet vanwege wat zij leren, maar vanwege hun daden.

Maar joodse Nieuw Testamentici wijzen ook op hele andere teksten over de Farizeeën.

Met name het Lucas-evangelie heeft veel meer nuances en ook andere teksten.

Daar komen Farizeeën naar Jezus toe om hem te waarschuwen voor de moorddadige plannen van Herodes

Dat staat haaks op een tekst uit het begin van het Marcus-evangelie,

waarin de Farizeeën plannen maken om Jezus uit de weg te ruimen.

En zij vertellen ook over een tekst in de Babylonische Talmoed, in het traktaat Sotah.

Daarin wordt gesproken over 7 soorten Farizeeën.

Vijf van hen worden bekritiseerd.

De een omdat hij zijn vroomheid uitstalt voor jan en alleman.

Een ander omdat hij ermee pronkt dat hij zich alles ontzegt om goede werken te doen.

Beiden soorten lijken veel op de kritiek die je ook vindt in het evangelie.

Maar er zijn ook Farizeeën die net als Job uit eerbied voor God het goede doen.

En ook Farizeeën die uit liefde tot God het goede doen, net als Abraham.

En diezelfde Talmoed waarschuwt net als in het evangelie voor de huichelaars onder de Farizeeën.

Duidelijk is daarbij dus dat de Farizeeën niet een homogene groep zijn,

maar dat er een grote diversiteit is.

Zo bracht Cees den Heijer tijdens zijn colleges een wetenschappelijk verantwoord,

maar tegelijk ook nieuw beeld binnen van de plaats van Jezus te midden van het Jodendom in de 1^e eeuw.

Hier dus geen Jezus radicaal anders of lijnrecht tegenover de Schriftgeleerden en Farizeeën,

maar een Jezus die prima past in het diverse beeld van de vele rabbi's uit de 1^e eeuw,

die allen leven vanuit de Thora en soms heftig met elkaar discussiëren over de halacha,

de weg die gegaan moet worden.

En dat brengt mij op een derde voorbeeld wat ik graag aan jullie wil doorgeven.

Dat gaat over de bekende antithesen in het evangelie volgens Mattheus.

In de bergrede hoor je steeds:

Jullie hebben gehoord dat tot de ouden gezegd is..... Maar ik zeg jullie....

En vervolgens komen allerlei thema's aan de orde.

Jarenlang werd onderwezen dat Jezus hier de Thora afwijst en de uitleg van de Schriftgeleerden.

En dat hij zijn eigen visie geeft en vooral ook dat hij lang niet zo wettisch zou zijn als de Joden.

Wie de teksten bestudeert kan bijna niet tot een andere conclusie komen dan dat Jezus juist heel streng is.

Over echtbreuk bijvoorbeeld gaat het in Jezus woorden niet alleen om het plegen van echtbreuk,

maar ook om de intentie in je hart:

een ieder die een vrouw aanziet om haar te begeren, heeft in zijn hart reeds echtbreuk met haar gepleegd.

Belangrijk is allereerst de context waarin Jezus deze uitspraken doet.

Het stuk begint met te zeggen in vers 17:

Meent niet dat ik gekomen ben om de Wet te ontbinden of de profeten.

Niet ben ik gekomen om te ontbinden, maar om vol te maken.

Deze woorden 'ontbinden' καταλυω en 'vol maken' πληρωω zijn woorden uit de Rabbijnse terminologie.

Het betekent niet afschaffen of handhaven. Dat is beiden een non-statement in Rabbijnse kringen.

Afschaffen van iets dat in de Thora staat is onmogelijk.

Handhaven is nietszeggend.

Het gaat hier steeds over de interpretatie!

Bevestigt die interpretatie naar 'letter en geest' de tekst of juist niet.

Een van de joodse geleerden die Cees graag aan het woord liet is David Flusser; hij zegt hierover:

“Het woordpaar [ontbinden en vervullen] wordt niet alleen dan benut, wanneer men spreekt over de joodse wetspraktijk, maar ook in vragen naar de juiste en de verkeerde interpretatie van een Bijbelwoord: wanneer men het foutief uitlegt, dan heft men het woord van de wet op; wanneer men het echter op de juiste manier begrijpt dan ‘vervult’ men het, of exacter vertaalt: ‘men richt het op’.

Flusser laat zien dat ‘vervullen’ een vertaling is van het Aramese *le kajjam*, oprichten, recht op plaatsen.

Dan is ‘vervullen’ dus juist de woorden van de Thora volop laten gelden.

Helemaal geen einde der wet dus, maar juist het tegenovergestelde.

En daarin past ook het vervolg van de tekst:

Want voorwaar ik zeg jullie, totdat de hemel en de aarde voorbijgaan, zal er niet één jota of één tittel van de Wet voorbijgaan, totdat alles zal zijn geschied.

Hierbij gaat het niet om lichte geboden, maar om de kleine details van de geboden.

Het gaat ‘om het haakje van de jod’.

Daarbij hebben we te maken met een ander Rabbijns principe

om de geboden te beschermen door een omheining (sejag) te maken om het gebod.

Een mooi voorbeeld daarvan zijn de sjabbattijden.

Men begin wat eerder op de vrijdagavond dan strikt noodzakelijk

en men eindigt wat later om overtreding te voorkomen.

Dat is een detail van het sjabbatsgebod van Rabbijnse oorsprong.

Vanaf hier begint het concrete onderricht van Jezus met de antithesen.

Dit is dus geen anti-Farizeese polemieek, maar veeleer een aanscherping en aanvulling.

Als voorbeeld gebruik ik nu het gebod uit de 10 Woorden: *Je zult niet moorden*.

Belangrijk hier om vanuit TeNaCh te lezen: niet moorden,

omdat het Griekse woord ook doden kan betekenen.

En elke vorm van doden is niet verboden. Het gaat hier echt om ‘moorden’.

Jezus gaat vervolgens een stap verder.

Wordt daarbij het zaaien van haat en het beledigen van mensen

door Jezus gezien als een ander vorm van moord?

Ik denk het niet.

We hebben hier te maken met die beroemde omheining van de geboden.

Twee omheiningen worden met name genoemd:

1. Wie *toorn koestert* zou gemakkelijk kunnen afglijden tot moord.

Het is gevaarlijk om zulke gevoelens te koesteren.

Van het licht vergrijp – het haten van je broeder in je hart (Lev. 19: 17,18) –
komt het gemakkelijk tot het zware vergrijp: moord!

Hier gaat het om de verste omheining.

Het hebben van bepaalde gevoelens in je hart!

2. Het beledigen van mensen: leeghoofd, idioot!

Dat gaat een stap verder.

Het schelden kan van kwaad tot erger gaan.

Je ziet dit bij veel vormen van geweld op straat.

Het begint met een scheldpartij.

Vervolgens vallen er klappen.

En in het ergste geval wordt het moord!

Er zijn in het dagelijks leven genoeg voorbeelden te vinden die de glijdende schaal laten zien.

Jezus onderwijst hier dus niet iets totaal anders,

maar waarschuwt voor dingen die misschien kunnen leiden tot moord.

Dat is echt een typisch rabbijnse manier van spreken en redeneren.

En zo zou ik nog uren kunnen doorgaan.

Cees den Heijer heeft met de introductie van mensen als David Flusser en Pinchas Lapide voor mij
de evangeliën heropent en mij op een nieuw spoor gezet,

waarbij ik een hele andere Jezus heb leren kennen.

Ik ben tot op de dag van vandaag hem dankbaar daarvoor.

Zonder dat was ik waarschijnlijk al lang geen predikant meer.